

Sibeliusta käsittelevät tietotekstisuomennokset tutkimuskohteena

Turo Rautaoja
Turun yliopisto

Abstract

Translations of musicological texts into Finnish have received no notable scholarly attention. In this article, based on my on-going doctoral research on musicological translations, I investigate a particular subgroup of musicological writing, namely, Sibelius-related texts translated into Finnish in the first half of the 20th century. My aim is to examine various possibilities of approaching Sibelius translations and consider their implications. In an attempt to relate the material under study to the socio-cultural conditions of early 20th century Finland, I draw on Tarasti's notion of Finland as a culturally colonialised nation. The material itself is identified and preliminarily discussed on the basis of Pym's concept of translation archaeology. Finally, Baker's narrative theory is considered as a means of tying together the various strands of the topic. In the course of the article, I introduce notable Sibelius-related texts, translated from Swedish, English and German, and explore possible motivations for translating these texts into Finnish. Based on my findings, I suggest that, in the absence of a large body of Finnish-language source texts, Sibelius translations served a variety of purposes in the process of shaping Finland's cultural life.

Keywords: translation history, Sibelius, musicological texts, narrative theory

Avainsanat: kääntämisen historia, Sibelius, musiikkitietokset, narratiivisuusteoria

1 Johdanto

”Hänen elämäkertansa on folklorea, hänen yksityiselämänsä kansanrunoutta, hänen työnsä kansallisomaisuutta”, luonnehti säveltäjä Einojuhani Rautavaara nuoruudessaan tapaamaansa Jean Sibeliusta (1865–1957) *Omakuva*-muistelmissaan (1989: 118). Sibeliuksen asema suomalaisena merkkihahmona kasvoi 1800-luvun loppupuolella ja oli 1900-luvun puoliväliin tultaessa kiistaton – olihan säveltäjän kansallisromanttisilla teoksilla ollut merkittävä rooli suomalaisten itsenäisyyspyrkimyksissä ja suomalaiskansallisen identiteetin muodostumisessa. Sibeliuksen hautajaiset vuonna 1957 tarjoavat konkreettisen esimerkin säveltäjän valtavasta merkityksestä suomalaisille: noin 17 000 ihmistä saapui Sibeliuksen arkulle jättämään hyvästinsä ihailemalleen säveltäjämestarille.

Sibeliuksen henkilökultin rakentumisessa ja ylläpitämisessä osansa oli myös Sibeliusta ja hänen teoksiaan käsittelevällä kirjallisella tuotannolla. Siksi onkin huomionarvoista, että suomenkielinen yleistajuinen ja laajalle lukijakunnalle tarkoitettu Sibelius-

kirjallisuus oli aina 1900-luvun jälkipuoliskolle pitkälti käännöskirjallisuutta.¹ Tieto saattaa yllättää, sillä esimerkiksi Sibeliuksen teoksia ja taidetta koskeva tutkimus oli toki voimissaan Suomessa jo säveltäjän elinaikana. Se oli kuitenkin joko suhteellisen pienen suomenkielisen kulttuuripiirin henkistä omaisuutta (esimerkkinä Kalevalaseuran vuosikirjat, joissa Sibeliusta käsiteltiin useaan otteeseen; ks. mm. Kalevalaseuran vuosikirjat 6, 11, 16, 25–26) tai akateemisissa piireissä pääasiassa saksaksi tai ruotsiksi kirjoitettua ja asiaan vihkiytymättömälle vaikeaselkoista ammattikirjallisuutta (Gray 1945: 8).

Tämän väitöskirjatyöhöni liittyvän artikkelin tavoitteena on esittää ajatuksia siitä, miten suomennettuja Sibeliuksen tekstejä voitaisiin lähestyä hedelmällisesti käännöstieteen näkökulmasta. Tarjoan yleiskuvan 1900-luvun alkupuolen Sibeliuksen tekstien suomennoksista ja niiden kulttuurisesta kontekstista. Esittelen valittuja Sibeliuksen suomennoksia ja pohdin aiheesta kumpuavia haasteita. Samalla hahmottelen tapaa, jolla teksteihin ja niiden Sibeliusta ihailevaan retoriikkaan voitaisiin tarttua. Yhdistelen eri tutkijoiden lähestymistapoja laaja-alaisesti: käännettyä kirjallisuutta lähestyn Pymin kääntämisen historian tutkimuksesta esittämien periaatteiden kautta, ja yhteiskunnallisen tarkastelun taustana toimii Tarastin ajatus Suomesta henkisesti kolonialisoituna maana. Lopuksi pohdin myös Mona Bakerin käännöstieteeseen tuoman narratiivisuusteorian soveltuvuutta Sibeliuksen tekstien tutkimiseen.

2 Sibeliuksen suomennosten konteksti: suomalainen musiikkikulttuuri 1900-luvun alkupuolella

Ennen Sibeliuksen käännöksiin tarttumista on syytä kuvata sitä musiikkikulttuurista kontekstia, jossa Sibelius itse toimi. Itsenäisyyttä edeltänyttä suomalaista musiikkikulttuuria leimasi ensinnäkin nuoruus: Aidosti suomalaisen säveltaiteen on ajateltu syntyneen Sibeliuksen Kullervo-sinfonian kantaesityksen myötä vuonna 1892 (Salmenhaara 1996: 65). Suomalaisen musiikinopetuksen organisoanut Martin Wegelius oli vain kymmenen vuotta aiemmin perustanut Helsingin Musiikkiopiston (Helsingfors Musikinstitut; nykyään Taideyliopiston Sibeliuksen Akatemia) ja Sibeliuksen luottokapellimestari Robert Kajanus Helsingin Orkesteriyhdistyksen (nykyinen Helsingin kaupunginorkesteri). Musiikkikulttuurin piiriin syntyi myös muita yhä toimivia instituutioita: Kotimainen ooppera (nykyinen Kansallisooppera) perustettiin vuonna 1911 ja Suomen musiikkitieteellinen seura 1916. Modernin musiikkielämän perustukset valettiin näin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa.

Kielipoliittiset kysymykset olivat esillä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisessa kulttuurielämässä, myös musiikissa. Suomen kulttuuripiireissä vaikuttivat kansallisaatteen tuulet sekä karelianismi, joka oli suomenkielisten kulttuuripiirien suosiossa ja korosti Kalevalan merkitystä ja Karjalaa eräänlaisen alkusuomalaisuuden kehtona (Goss 2009: 145–147). Karelianismilla oli osansa myös suomalaisen kansallistunteen kehittämisessä sekä suomalaisuusliikkeessä, joka korosti lisäksi suomen kielen merkitystä ja asemaa. Kehitys johti muun muassa vuosisadan

¹ Tässä artikkelissa Sibeliuksen kirjallisuus ymmärretään laajasti Sibeliusta ja tämän teoksia koskeviksi tietoteksteiksi (tietokirjallisuuden rajankäynnistä ks. Paloposki & Riikonen [tulossa]), pois lukien sanomalehtiartikkelit ja musiikkilehtien erikoisnumerot. Artikkelissa mainitut Sibeliuksen tekstit sisältävät elämäkertoja, muistelmateoksia ja analyttistä teoriakirjallisuutta.

vaihteessa tapahtuneeseen suomen- ja ruotsinkielisen kirjallisuuksien eriytymiseen (Sevänen 1994: 16), jolle löytyy oma vastineensa myös musiikissa. 1900-luvun toisen vuosikymmenen alussa suomen- ja ruotsinkieliset musiikkipiirit kävivät taistoa musiikkikulttuurin herruudesta, ja kiista kulminoitui kahden kapellimestarin, Kajanuksen ja Schneevoigtin, ”orkesterisotaan”, kahden kielipoliittisesti asemoituneen orkesterin kilpailuun (Salmenhaara 1996: 266–276). Suomenkielinen kulttuurielämä vahvistui vääjäämättä ruotsinkielisen menettäessä asteittain asemiaan.

Kehittyvä musiikkikulttuuri synnytti tarpeen opetuskirjallisuudelle. Suomalaisen musiikkipedagogiikan pioneeriö henkilöityi Martin Wegeliukseen (1846–1906) (Dahlström & Salmenhaara 1995: 513–515), joka sopivan oppimateriaalin puutteessa kirjoitti lukuisia ruotsinkielisiä, opetuksessa osittain vieläkin käytettyjä oppikirjoja (Goss 2009: 75). Kaikki Wegeliuksen oppikirjat myös suomennettiin (Dahlström & Salmenhaara 1995: 516), niiden joukossa *Hufvuddragen af den västerländska musikens historia*, jonka käännöstä *Länsimaisen musiikin historia pääpiirteissään* (1904; suom. Axel Törnudd) on pidetty ensimmäisenä tärkeänä musiikkietotekstin suomennoksena (Aho & Mänttari 2007: 310). Laajenevan musiikkikulttuurin tarpeisiin syntyi musiikinteoriaa, historiaa ja säveltäjiä käsitteleviä käännöksiä, kuten Rollandin *Beethoven* (suom. Leevi Madetoja 1918) tai Wegeliuksen *Yleinen musiikkioppi ja analyysi* (suom. Armas Järnefelt 1922). Huomionarvoista on, että myös Sibeliusta koskevat kirjat tulivat suomenkielisten ulottuville aluksi nimenomaan käännöksinä.

Sibeliuksen nousussa suomalaisten kansallissankariksi yhdistyi moni yhteiskunnallinen kehityskulku. Sibelius pystyi säveltaiteellaan vastaamaan 1800-luvun fennomanian ja nationalismin nostattamiin tunteisiin ja tukemaan Suomen itsenäistymispyrkimyksiä sekä samalla luomaan ensimmäisenä suomalaisena säveltäjänä itselleen aidosti kansainvälisen uran. Säveltäjän henkilöahmosta muodostui kultti, jonka vaikutukselta ei voinut välttyä kukaan 1900-luvulla elänyt suomalainen (Tarasti 2001: 3).

Tarasti käsittelee 1900-luvun alkupuoliskon suomalaista nationalismia ja musiikkielämää ilmiöinä, jotka kärsivät Keski-Euroopan aiheuttamasta **henkisestä kolonisaatiosta**² (2001: 4). Saussuren *langue-parole*-luokittelua lainaten Tarasti viittaa hallitsevan ryhmän sanelemaan kulttuuriin (*langue*) ja sen rajaamissa puitteissa uutta kulttuuria (*parole*) luoviin alistettuihin ryhmiin, joihin Suomikin Euroopan rajoilla kuului. Alistainen asema tarkoitti, että Suomen oli vaikeaa vapautua vallitsevien keskieuropalaisten ihanteiden vaikutuspiiristä. Suomen kulttuuripiirit pyrkivät yhtä aikaa sekä kansallisen kulttuurin luomiseen että eurooppalaisten hyväksynnän voittamiseen (Goss 2009: 136), minkä vuoksi niiden oli hankalaa tuottaa selkeästi omaehtoista suomalaista kulttuuria. Kansallistunnetta nostatettiin korostamalla ”itsen” omaleimaisuutta valtaa pitäviin ”toisiin” nähden. Vastakkainasettelun ongelmat korostuivat aikalaisten kirjoittamissa Sibeliusta ikonisoivissa teksteissä, joissa kyllä korostettiin säveltäjän suomalaisuutta, mutta samalla tarkasteltiin tämän työtä ja henkilöahmoa eurooppalaisista ihanteista käsin (Tarasti 2001: 7–10).

Tarastin ajatuksia toisaalta Keski-Eurooppaan kurottavien, toisaalta Suomen sisäisten kehityspyrkimysten välisestä suhteesta on helppoa pitää lähtökohtana, kun tarkastellaan

² Artikkelissa mainitut teoreettiset käsitteet ovat artikkelin kirjoittajan suomentamia.

Sibelius-kirjallisuutta suomalaisen musiikkikulttuurin yhtenä rakennusosana. Erityisen hedelmällistä Sibelius-tekstien tutkiminen on siksi, että suomenkielinen Sibelius-kirjallisuus oli pitkälti käännettyä aina 1900-luvun puoleen väliin asti, mikä antaa mahdollisuuden analysoida suomalaisen ja toisen, vieraan kulttuurin suhdetta sekä teksteissä heijastuvia kulttuurin kehityspolkuja käännöstieteen näkökulmasta. Tässä artikkelissa painopiste on kuitenkin itse materiaalin esittelyssä ja lähestymistapojen hahmottelussa.

3 Sibelius-suomennokset käännösarkeologian kohteina

Anthony Pym esittää teoksessaan *Method in Translation History*, että käännöshistorian tutkimusta motivoi halu selvittää, miksi jotakin on käännetty tiettyinä historiallisena aikana tietyssä paikassa (1998: ix). Sibelius-käännökset tarjoavat tällaiselle tutkimukselle otollisen maaperän, ja ne muodostavat suomalaisen käännöshistorian osa-alueen, jota ei ole aiemmin systemaattisesti kartoitettu. Aluksi onkin selvitettävä, mitä ylipäätään on käännetty. Käännöshistoriallinen tutkimus on Pymmin mukaan **käännösarkeologiaa** (mts.: 5), jonka tehtävänä on ensinnäkin selvittää, kuka käänsi mitä ja milloin. Tässä artikkelissa vastaukset näihin peruskysymyksiin tulevat pääosin Aarre Hemmingin vuonna 1958 kokoamasta kirjallisuusluettelosta, joka sisältää Sibliusta ja hänen teoksiaan käsittelevää kirjallisuutta. Kuten Hemming itsekin toteaa bibliografian alkusanoissa, luettelo ei ole täydellinen esitys Sibliusta koskevista teksteistä, mutta tämän tutkimusprojektia esittelevän artikkelin tarkoituksiin se tarjoaa sopivan lähtökohdan sekä riittävän tarkan kuvan ajanjakson Sibelius-kirjallisuudesta ja -käännöksistä. Kuitenkin esimerkiksi kuka-kysymyksen tarkka käsittely – toisin sanoen selvitys Sibelius-tekstien kääntäjäprofileista – on jätettävä tämän artikkelin ulkopuolelle, vaikka esitänkin joitakin huomioita suomentajien taustoista.

Edellä mainittujen kysymysten lisäksi käännösarkeologian selvitettäväksi kuuluvat myös kysymykset miten, missä, ketä varten ja millaisin seurauksin (Pym 1998: 5). Näihin kysymyksiin vastaaminen vaatii syvällisempää tutkimusta ja esimerkiksi paratekstuaaliseen³ materiaaliin perehtymistä. Tutkimukseni tässä vaiheessa esitänkin alustavia huomioita vain tekstien kohderyhmästä sekä mahdollisesta merkityksestä suomenkieliselle kulttuurielämälle.

Seuraavassa luvussa keskityn tarkastelemaan Sibelius-suomennosten valittuja käännösarkeologisia kysymyksiä. Tässä vaiheessa en vielä pyri järjestelmällisesti pohtimaan Pymmin tärkeimpänä pitämää käännöshistorian tutkimisen osa-aluetta, jossa käännösten esiintymiselle tiettyinä aikana ja tietyssä paikassa etsitään selitystä (Pym 1998: 6). Vaikka viimeinen miksi-kysymys on käännöshistorian kannalta keskeinen, se rakentuu käännösarkeologisten kysymysten pohjalle, eikä siihen vastaaminen täten ole ajankohtaista tutkimuksen tässä vaiheessa.

³ Paratestit koostuvat Genetten (1997 [1987]) mukaan periteksteistä (kääntäjän huomautukset, esipuheet ym. tekstiä fyysisesti ympäröivät tekstit) sekä epiteksteistä (kirjeenvaihto, haastattelut jne.).

4 Sibelius-tekstit ja -suomennokset

4.1 Suomeksi kirjoitetut Sibelius-tekstit

Sibeliuksesta kirjoitettiin myös suomeksi, mutta alun perin suomeksi kirjoitetuille Sibelius-teksteille ominaista oli niiden suhteellinen lyhyys. Sibeliusta käsittelevät tekstit ilmestyivät lähinnä lehdissä (esim. Kalevalaseuran vuosikirjoissa, *Suomen Kuvalehdessä* ja eri musiikkilehdissä) tai muiden laajempien kirjallisten kokonaisuuksien osana (esimerkiksi Sulho Ranta kirjoitti Sibeliuksesta *Suomen säveltäjiä puolentoista vuosisadan ajalta* -kirjassaan vuonna 1945). Tämän lisäksi myös ensimmäiset alun perin suomeksi kirjoitetut ja varsinaisiksi Sibelius-kirjoiksi luokiteltavat tuotokset olivat melko lyhyitä – Similän *Sibeliana* (1945) ja Levaksen *Sibelius ja hänen Ainolansa* (1945) olivat kumpikin noin 50 tekstisivua sisältäviä kirjasia.

On vaikeaa nähdä selkeää syytä suomenkielisen Sibelius-kirjallisuuden puutteeseen. Ammatillistuneen musiikkikulttuurielämän nuori ikä saattoi vaikuttaa asiaan, samoin kuin se, että suomenkielinen kulttuurielämä oli vasta hiljalleen muovautumassa 1800- ja 1900-luvun taitteessa. Syväluotaavan ja laajan teoksen kirjoittamiseen ei näin ehkä ollut tarvittavia resursseja. Toisaalta voidaan pohtia, oliko Sibeliuksen, Similän luonnehdintaa (1945: 9) lainaten ”tuon taikavoimaisen käsitteen”, järkälemäisyys hankala aihe 1900-luvun alkupuolen suomenkielisille kulttuuripiireille. Kuten Levas pohti *Sibelius ja hänen Ainolansa* -teoksensa alkulauseessa, ”ei ole helppoa kertoa hengen jättiläisestä, joka ihmisenä on yhtä korkealla kuin taiteilijana” (1945: 5).

Säveltäjän kuoleman jälkeen Harold E. Johnson kuvasi samaista kunnioituksen ilmapiiriä Yrjö Kivimiehen suomentaman Sibelius-elämäkerran johdannossa (1959; suom. 1960). Johnson tekee huomioita Sibeliusta Suomessa ympäröivästä diskurssista ja mainitsee suomalaisten elämäkerturien taipumuksen kirjoittaa Sibeliuksesta, ”elävästä taruolennosta”, ”siveellisenä ja isänmaallisena velvollisuutenaan” ”hartaan kunnioittavasti” (1960: 8, 9). Ehkä Sibeliuksen ikonisuuden vuoksi säveltäjästä ilmestyi useampikin teos, jossa kuvilla oli sanallista ilmaisua tärkeämpi tai sitä täydentävä rooli (mm. Sandberg 1940; Levas 1945; Jalas 1952). Pidän mahdollisena, että kuvien todellisuus saattoi pystyä välittämään Sibeliuksen ikonisuuden ilman kansallisen diskurssin kirjalliselle viestinnälle asettamia paineita. Suomalaisten (suomenkielisten) tapa tarkastella Sibeliusta näyttää toteutuneen usein ikään kuin ulkoa sisäänpäin, turvallisen välimatkan päästä. On kuin Sibeliuksen tarkastelu olisi vaatinut suodattimia, kuten valokuvat tai käännökset, jotka mahdollistivat säveltäjän henkilöahmon laajemman käsittelyn.

4.2. Suomennetut Sibelius-tekstit

Vuosien 1900 ja 1956 välisenä aikana Sibelius-tekstejä käännettiin pääosin ruotsista (6 teosta), joskin mukana oli lisäksi ainakin kolme merkittävää englannista käännettyä teosta sekä yksi Kalevalaseuran vuosikirjassa ilmestynyt saksankielinen Sibeliuksen orkesteriteoksia käsitellyt artikkeli (Hemming 1958).

Lähdetekstien suorat kytkökset suomalaiseen kulttuuriin tekevät käännösten tarkastelusta mielenkiintoista: ruotsista käännetyt kirjat olivat suomalaisessa kulttuuriympäristössä syntyneitä, ja niiden voidaankin ajatella todistavan ruotsinkielisen musiikkikentän kehittyneisyydestä suomenkieliseen nähden. Tosin ruotsinkieliset teokset käännettiin suomeksi hyvin pian, usein samana vuonna. Näin oli laita jo ensimmäisten merkittävien Sibelius-kirjojen, Erik Furuhjelmin (1916; suom. Leevi Madetoja) ja Karl Ekmanin (1935; suom. Karl Ekman) teosten kanssa. Myöhemmin myös Ringbomin *Sibelius* ja Parmetin *Sibeliuksen sinfoniat* julkaistiin samana vuonna sekä ruotsiksi että suomeksi (edellinen vuonna 1948 ja jälkimmäinen vuonna 1955; kummankin suomensi Margareta Jalas).

Varhaisten Sibelius-tekstien kääntäjille ominaista on heidän läheinen suhteensa musiikkiin. Kääntäjiin kuului musiikin ammattilaisia (Leevi Madetoja, Jussi Jalas) tai muuten suomalaisen musiikkielämän kanssa aktiivisesti tekemisissä olleita toimijoita (Margareta Jalas, Karl Ekman, Paul Sjöblom). Kukaan mainituista Sibelius-tekstien suomentajista ei ollut päätoiminen kääntäjä, vaikka esimerkiksi Margareta Jalas käännsikin runsaasti juuri musiikkikirjallisuutta. Tutkimuksen tekstejä koskevien alustavien havaintojen perusteella vasta 1960-luvulle tultaessa Sibelius-tekstejä alkoivat suomentaa muutkin kuin musiikkielämään läheisesti kytköksissä olleet henkilöt. Tuolloin Sibeliusta koskeviin teksteihin tarttuivat ainakin Yrjö Kivimies ja Tuomas Anhava.

Ensimmäinen Sibelius-elämäkerta oli Erik Furuhjelmin kirjoittama ja säveltäjän nimeä kantanut ruotsinkielinen teos, jonka suomensi heti alkuperäisen kirjan ilmestymisvuonna 1916 säveltäjänä paremmin tunnettu Leevi Madetoja. Ensimmäinen laajaa mainetta saavuttanut Sibelius-kirja oli kuitenkin kaksikielisen Karl Ekmanin *Jean Sibelius – taiteilijan elämä ja persoonallisuus*, joka vaikutti suuresti myöhempiin Sibelius-kirjailijoihin epätarkkuuksistaan ja virheistäänkin huolimatta (Mäkelä 2007: 92). Kirjan ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1935 sekä ruotsiksi että suomeksi – ja hieman yllättäen myös englanniksi E. Birsen kääntämänä. Kansallisbibliografia Fennican tiedot ruotsin- ja suomenkielisten versioiden kirjoitusjärjestyksestä ovat puutteelliset. Toisin sanoen Fennicassa ei mainita, onko suomenkielinen versio käännetty ruotsinkielisestä. On kuitenkin luultavaa, että ruotsinkielinen versio on ollut ensisijainen: Fennican perusteella Ekman kirjoitti enemmän ruotsiksi kuin suomeksi, ja myös hänen käännöstoimintansa keskittyi ruotsintamiseen. Lisäksi Olin Downesin kirjoittama Ekmanin elämäkertaa ja sen englanninkielistä painosta koskeva aikalaiskolumni *New York Timesissa* 16.2.1936 tukee sitä oletusta, että ruotsinkielinen versio olisi ollut alkuperäinen⁴. Kaksikielisen itsekääntäjän sijoittuminen kääntämisen kulttuuriseen kenttään ansaitsee kuitenkin saada tulevaisuudessa lisähuomiota, sillä aihetta tarkastelemalla voidaan pohtia Sibelius-tekstien kääntämiseen liittyviä kielipoliittisia ja kulttuurisia kysymyksiä.

⁴”The biography of Jean Sibelius by Karl Eckman [sic] is the most complete account of this composer's life that has thus far been published. It appeared in the original Swedish last year. Now an English translation by Edward Birse has been issued by the Holger Schilds Forlag of Helsingfors.” Itse kolumnissa kirjoittajaksi on mainittu Olin Dowies, mutta kyseessä on kirjoitusvirhe; ks. Goss (1995: 237).

Tämän tutkimuksen aineistossa saksasta ja englannista käännettyistä Sibeliuksen teksteistä varhaisin on saksalaisen kapellimestarin ja säveltäjän Georg Göhlerin artikkeli vuodelta 1908. Se julkaistiin käännettynä (suomentajaa mainitsematta) Kalevalaseuran vuosikirjassa vuonna 1926 eli 18 vuotta alkuperäisen artikkelin ilmestymisen jälkeen. Teksti valottaa Sibeliuksen varhaisia orkesteriteoksia ja korostaa useassa kohdissa – hieman kömpelösti suomeksi muotoilluin virkkein – suomalaisten erityislaatuisuutta Sibeliuksen musiikin ymmärtäjinä sekä kansakunnan perimmäisten tuntojen ja Sibeliuksen musiikin mystistä yhteyttä:

”Sibelius on luonnollisesti ainoastaan suomalaisten täydellisesti käsitettävissä, ei musiikkinsa takia, vaan sen ajatusmaailman vuoksi, josta hänen tunne-elämänsä on kasvanut. [...] Ajatukset kääntyvät sisäänpäin, elämän ja luonnon synkät voimat tulevat voimakkaammin tunnetuiksi, menneisyys, kuollut aika elää kauemmin sydämissä vetäen tarukuvillaan valtavasti mieliä puoleensa. Kaiken tämän ja paljon muuta voimme me [saksalaiset] ainoastaan jäljitellen koettaa tuntea. Mitä aika ja luonto tästä kansasta on tehnyt, mitä sisäistä elämää siinä herännyt, ei milloinkaan ole vieraille täysin tajuttavissa.” (Göhler 1926: 14–15)

Göhlerin luonnehdinnat upposivat varmasti hedelmälliseen maaperään vahvistaessaan diskurssia, joka pyrki luomaan Sibeliuksesta sankarihahmoa. Ikonisen Sibelius-hahmon tehtävänä oli Tarastin mukaan oikeuttaa Suomen olemassaolo ja tehdä ero suomalaisten ja ”toisten” välille (Tarasti 2001: 7). On huomattavaa, että luonnehdinta tuli juuri siitä kulttuuriperinteestä, johon pesäeroa tehtiin – Sibeliuksen omalaatuinen *parole* sai hyväksyntää *languen* edustajan taholta.

Alun perin englanniksi kirjoitettu teos *Sibelius: A Close-Up* (1937; suom. Margareta Jalas 1945) oli Sibeliuksen entisen oppilaan, suomenruotsalaisen Bengt von Törnen käsialaa. Teos on kansainvälisestikin merkittävä ainakin siksi, että se kirjoitti saksalaisen kulttuurivaikuttajan Theodor Adornon kirjoittamaan vaikutusvaltaisen Sibeliuksen kritiikkensä vuonna 1938. Adornon vastareaktion perusteella kirjaa on totuttu pitämään erityisen ihannoivana Sibeliusta kohtaan, mutta Tarasti huomauttaa, että Suomessa vallinneeseen Sibeliusta mytologisoivaan diskurssiin nähden kirja oli yllättävänkin objektiivinen (Tarasti 2001: 10). Kirjan käännös onnistui siis tuomaan Suomeen aiempaa neutraalimpaa Sibeliuksen retoriikkaa sekä kansainvälistä perspektiiviä kohteeseensa.

Varsin ihannoivaa kansainvälistä näkökulmaa suomalaisen säveltäjään tarjosi amerikkalainen musiikkikriitikko ja Sibeliuksen apostoliksikin tituleerattu Olin Downes, jonka Sibeliusta varauksetta ylistävät mielipiteet toisaalta tekivät Sibeliusta tunnetuksi erityisesti Yhdysvalloissa, toisaalta herättivät älymystössä periaatteellista vastustusta säveltäjää kohtaan (Mäkelä 2007: 64). Vuonna 1945 Paul Sjöblom kokosi ja suomensi Jussi Jalaksen avustuksella Downesin Sibeliuksen teksteistä artikkelikokoelman suomalaista yleisöä silmällä pitäen (Downes 1945). Artikkelien suomentamisen motiivia on mielenkiintoista pohtia: Yhdysvaltalaisen kriitikon amerikkalaisissa lehdissä julkaisemat artikkelit toivat suomalaisten tietoisuuteen yhden, Sibeliusta erityisesti arvostavan näkökannan, mutta tekstin tasolla tuskin paljoakaan uutta suomalaisen Sibeliusta palvovaan diskurssiin. Sen sijaan kirja saattoi luoda kuvaa maailmalla arvostetusta suomalaissäveltäjästä ja täten edistää kansakunnan itsetuntoa.

Alustavat havainnot edellä mainituista käännetyistä Sibelius-teksteistä viittaavat siihen, että Sibelius-käännökset vastasivat paitsi suomenkielisen Sibelius-kirjallisuuden puutteeseen, myös laajempaan kansalliseen tarpeeseen oikeuttaa suomenkielisen Suomen kulttuurinen olemassaolo. Suomenkielinen kulttuurielämä tuntuu vahvistaneen omaa ja suomalaiskansallista identiteettiä Sibelius-tekstien käännösten kautta. Tämä kansallinen itsekorostus sai mielenkiintoisia piirteitä esimerkiksi Cecil Grayn Sibeliuksen sinfonioita käsittelevän kirjan käännöksessä vuonna 1945: Jussi Jalaksen suomennos sai sivuilleen mittavan kääntäjän kommentaarin (kommentit muodostavat noin kymmenesosan 112-sivuisen kirjan laajuudesta), joka heijastelee selkeästi myös suomalaista Sibelius-käsitystä ja siten suomalaisen ja ulkomaisen suhdetta. Vaikka Jalas antaakin suomentajan alkulauseessaan ymmärtää, että käännöksen pääasiallinen motivaatio on ollut helppotajuisten Sibeliuksen sinfonioita koskevan esityksen saattaminen laajan suomalaisen yleisön tietoon, kirjan käännöksessä on käytetty hyväksi tilaisuutta tuoda ”helposti tajuttavassa muodossa esille myös suomalaisen muototeorian saavutuksia” (Gray 1945: 8). Sibelius-tekstien suomennokset eivät pyrkineet vain paikkaamaan yhden tekstilajin puutetta, vaan taustalla tuntuvat vaikuttaneen myös monisyiset kansalliset motiivit.

5 Sibelius-tekstien käännökset narratiivin rakentajina

Laajan yhteiskunnallisen kontekstin suhteuttaminen monimuotoisten Sibelius-tekstien tutkimiseen ei ole yksinkertainen tehtävä. Tarastin ehdottama henkisen kolonisaation malli on yksi tapa hahmottaa Suomen yhteiskunnallista ja kulttuurista todellisuutta 1900-luvun alkupuolella, mutta se ei vielä anna vastauksia siihen, miten tutkimuksen aiheena olevia tekstejä tulisi analysoida osana yhteiskunnallista kontekstia. Yhden varteenotettavan vaihtoehdon Sibelius-tekstien käsittelyyn tarjoaa **narratiivisuusteoria**, jonka Mona Baker toi käännöstieteeseen kirjassaan *Translation and Conflict: A Narrative Account* vuonna 2006.

Tämän sekä psykologiaa että yhteiskunta- ja kommunikaatioteorioita heijastelevan lähestymistavan perusajatuksena on, että **narratiivit**, eli erilaiset julkiset ja henkilökohtaiset tarinat, paitsi kuvastavat ympäröivää todellisuutta myös luovat sitä sekä ohjaavat ja oikeuttavat siinä elävien ihmisten toimintaa (Baker 2006: 19; Harding 2012: 287). Nämä tarinat eivät välity vain yhden tekstilajityypin tai yksittäisten tekstien kautta, vaan teorian avulla voidaan yhdistellä ja analysoida eri lähteistä juontuvia narratiiveja, jotka ylittävät ajan ja paikan rajat (Baker 2006: 4).

Narratiivisuusteorian periaatteista seuraa, että Sibeliuksen henkilöhahmon narratiivia voidaan tarkastella erityyppisten tekstien ja kulttuurivirtausten muodostamana konstruktiona. Lisäksi, koska teoria näkee kääntäjät, kustantajat, toimittajat ja muut toimijat aktiivisina ja vastuullisina narratiivien välittäjinä (Baker 2006: 105), voidaan samalla pohtia eri toimijoiden roolia narratiivien rakentumisessa. Etenkin kun otetaan huomioon Tarastin näkemykset henkisesti kolonisoidusta Suomesta ja Bakerin huomautus (mts.: 8) narratiivisuusteorian soveltuvuudesta erityisesti konfliktitilanteiden kuvaamiseen, Sibelius-käännöksiä saattaa olla hedelmällistä analysoida Bakerin ajatusten pohjalta.

Sekä Baker että Harding jaottelevat narratiivit niiden ominaisuuksien perusteella useaan ryhmään, mutta seuraavassa huomio kiinnitetään molempien hieman eri painotuksin esille tuomaan **julkisen** ja **ontologisen** (Baker 2006: 28, 33) eli **jaetun/kollektiivisen** ja **henkilökohtaisen** (Harding 2012: 291) narratiivin väliseen jännitteeseen. Julkiset narratiivit koskevat yksilökertomuksia suurempia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä (Harding 2012: 291), joskin niitä voidaan Bakerin mukaan kertoa myös yksittäisistä, yhteiskunnassa symboliarvon saaneista henkilöistä (Baker 2006: 33). Ontologiset narratiivit ovat identiteetin rakentamisessa käytettäviä tarinoita, joiden avulla ihmiset määrittelevät paikkansa maailmassa (Baker 2006: 28; ks. myös Harding 2012: 292).

Vaikka Bakerin ja Hardingin jaottelu erottaa nämä kaksi erityyppistä narratiivia, se samalla korostaa niiden riippuvuutta toisistaan. Henkilökohtaiset narratiivit paitsi syntyvät aina kollektiivisten narratiivien alaisuudessa, myös ylläpitävät niitä (Harding 2012: 292). Hardingilla henkilökohtaiset narratiivit ovat yksilöiden kertomia tarinoita (ts. tarinoita, joiden kertomisesta yksilöt kantavat henkilökohtaisesti vastuun; mts.: 292) kuten silminnäkiäkertomuksia, joita kuitenkin voidaan välittää eteenpäin ja jotka näin muuttuvat osaksi kollektiivista narratiivia. Sama mekanismi on havaittavissa myös Sibeliuksen teksteissä, joista jotkut (esim. von Törne 1945; Ekman 1935) sisältävät tietoa myös henkilökohtaisista kohtaamisista säveltäjän kanssa. Nämä kohtaamiset muuttuivat kirjojen kautta suomalaisten yhteiseksi omaisuudeksi ja osaksi laajempaa Sibeliusta koskevaa narratiivia.

Narratiivisuusteoriaa hyödyntämällä on mahdollista käsitellä Sibeliuksen henkilökulttia sekä tekstien makro- että mikrotasolla. Julkaistut teokset itsessään luovat oman narratiivinsa, samoin tekstien sisältö. Heijastellessaan ympäröivää todellisuutta narratiivit asettuvat laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin: tekstejä analysoimalla voidaan selvittää, miten kirjoitetut ja käännetyt teokset käsittelevät Sibeliuksen hahmoa ja muokkasivat näin suomalaisten käsitystä suomalaisuudesta, Suomen ja suomalaisten kansainvälisestä asemasta sekä suomalaisen kulttuurin omaehtoisuudesta ja toisaalta yleismaailmallisuudesta.

6 Lopuksi

Tässä artikkelissa on tarkasteltu Sibeliuksen käännöksiä synnyttänyttä historiallista kontekstia ja esitetty ajatuksia Sibeliuksen tekstien suomentamisen tutkimisesta. Alustavia vastauksia on esitetty kysymyksiin, ketkä käänsivät, mitä käännettiin ja mitä tarkoitusta kääntäminen palveli. Valituista käännösteksteistä on esitetty vain yleisluontoisia huomioita, mikä tässä vaiheessa onkin tarkoituksenmukaista. Artikkelin on toiminut johdantona hiljattain alkaneeseen väitöstutkimukseeni, jota seuraavaksi alan täydentää kartoittamalla käännettyjä teoksia systemaattisesti, käsittelemällä käännösarkeologian vastaamatta jääneitä kysymyksiä ja analysoimalla tekstejä tarkemmin Tarastin ja Bakerin näkemyksiin nojautuen.

Tulevaisuudessa otan erityistarkasteluun itse kääntäjät, jotka sekä Pymin että Bakerin kirjoituksissa saavat keskeisen sijan aktiivisina yhteiskunnallisina toimijoina. Pyrin kuvaamaan Sibeliuksen tekstien kääntäjien läheisiä suhteita suomalaiseen musiikkielämään sekä Sibeliukseen itseensä. Lisäksi kiinnitän huomiota kääntäjäprofiilien muuttumiseen

ajan saatossa: alustavat havainnot antavat olettaa, että 1960-luvulle tultaessa Sibeliuskääntäjien ammattikuvassa on nähtävissä uudenlaista eriytymistä Yrjö Kivimiehen ja Tuomas Anhavan kaltaisten kääntäjien ja kirjallisuushahmojen tarttuessa suomennosprojekteihin sen sijaan, että käännöksiä olisivat tehneet suomalaisen musiikkielämän kanssa kiinteästi tekemisessä olleet henkilöt.

Sibeliuskäännösten tarkastelu herättää myös monia kysymyksiä, joihin tässä artikkelissa on ollut mahdollista viitata vain ohimennen. Aineisto antaa muun muassa sysäyksen punnita niitä käännösteoreettisia ajatuksia, jotka näkevät kääntämisen kulttuurienvälisenä kommunikaationa: Miten ajatukseen kulttuurienvälisestä viestinnästä on suhtauduttava silloin, kun kulttuuriympäristö käännättää pitkälti itse tuottamiaan tekstejä? Mitä henkisiä ja kulttuurisia rajoja kääntämisellä ylitetään, kun suomenruotsalaisen kirjailijan ruotsinkielinen teos käännetään suomeksi? Onko kirja ensinnäkään käännös, jos kirjailija itse on vastuussa sekä ruotsin- että suomenkielisestä versiosta, kuten Ekmanin tapauksessa? Miten taas on suhtauduttava suomenruotsalaisen kirjailijan Isossa-Britanniassa englanniksi julkaisemaan teokseen, joka käännetään suomeksi, tai millainen identiteetti on amerikkalaisen kirjailijan valikoituja artikkeleita sisältävä kokoelmalla, joka julkaistaan kirjana ainoastaan suomen kielellä?

Sibeliuskäännökset ovat Suomen kulttuurihistoriaan läheisesti liittyvä alue, jota ei tähän mennessä kuitenkaan ole tutkittu. Kun Sibeliustekstien suomennoksia tarkastellaan käännöstieteen ja kulttuurisen kontekstin valossa, suomalaisille merkittävän hahmon kansallisen ja kansainvälisen ulottuvuuden välinen suhde paljastuu uudella tavalla. Tässä artikkelissa käsitellyn aineiston pohjalta alustavia huomioita voidaan esittää Sibeliuskäännösten yhteydestä ainakin suomalaisen musiikkikulttuurin kehitykseen, Suomen kielipoliittiseen kontekstiin, kansallisuusaatteen tukemiseen sekä musiikinteoreettisten saavutusten esittelyyn. Tietokirjallisuuden suomentamisen pienestä osa-alueesta on yllättävän moneksi: risteävien kulttuuristen kehityskulkujen leikkauskohdassa sijaitsevat Sibeliuskäännökset antavat tilaisuuden pohtia kääntämisen merkitystä laajana yhteiskunnallisena ilmiönä.

Tutkimusaineisto

Downes, Olin 1936. Biography of Sibelius; Karl Eckman presents fullest account available of composer's life and work. *The New York Times* 16.2.1936. Saatavissa: <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F10817FD3A5F177A8EDDAF0994DA405B868FF1D3> [viitattu 4.9.2013].

—1945. *Sibelius*. Kääntänyt Paul Sjöblom. Helsinki: Otava.

Ekman, Karl 1935. *Jean Sibelius. En konstnärs liv och personlighet*. Helsinki: Holger Schildt.

—1935. *Jean Sibelius – taiteilijan elämä ja persoonallisuus*. Helsinki: Otava.

—1956. *Jean Sibelius och hans verk*. Helsinki: Holger Schildt.

—1956. *Jean Sibelius ja hänen elämäntyönsä*. Helsinki: Otava.

Furuhjelm, Erik 1916. *Jean Sibelius. Hans tondiktning och drag ur hans liv*. Helsinki: Schildt.

—1916. *Jean Sibelius. Hänen sävelrunoutensa ja piirteitä hänen elämästään*. Kääntänyt Leevi Madetoja. Helsinki: WSOY.

Gray, Cecil 1935. *Sibelius. The Symphonies*. London: OUP.

—1945. *Sibeliuksen sinfoniat*. Kääntänyt Jussi Jalas. Helsinki: Kustannustalo.

Göhler, Georg 1908. Orchesterkompositionen von Jean Sibelius. *Der Kunstwart. Monatshefte für Kunst, Literatur und Leben* 21:4, 261–269.

—1926. Jean Sibeliuksen varhaisimmat orkesterisävellykset. Kääntäjä tuntematon. *Kalevalaseuran vuosikirja* 6, 13–26.

Jalas, Margareta 1952. *Jean Sibelius*. Helsinki: Otava.

Johnson, Harold E. 1959. *Jean Sibelius*. New York: Knopf.

—1960. *Jean Sibelius*. Kääntänyt Yrjö Kivimies. Helsinki: Otava.

Levas, Santeri 1945. *Sibelius ja hänen Ainolansa*. Helsinki: Otava.

Parmet, Simon 1955. *Sibelius symfonier. En studie i musikförståelse*. Helsinki: Söderström & C:o.

—1955. *Sibeliuksen sinfoniat. Ajatuksia musiikin tulkinnasta*. Kääntänyt Margareta Jalas. Helsinki: Otava.

Ranta, Sulho 1945. *Suomen säveltäjiä puolentoista vuosisadan ajalta*. Helsinki: WSOY.

Ringbom, Nils-Eric 1948. *Sibelius*. Helsinki: Schildt.

—1948. *Sibelius*. Kääntänyt Margareta Jalas. Helsinki: Otava.

Sandberg, Börje 1940. *Jean Sibelius*. Helsinki: Otava.

Similä, Martti 1945. *Sibeliana*. Helsinki: Otava.

von Törne, Bengt 1937. *Sibelius. A Close Up*. London: Faber and Faber.

—1945. *Sibelius. Lähikuvia ja keskusteluja*. Kääntänyt Margareta Jalas. Helsinki: Otava.

Wegelius, Martin 1893. *Hufvuddragen af den västerländska musikens historia*. Helsingfors: K. E. Holm's förlag.

—1904. *Länsimaisen musiikin historia pääpiirteissään*. Kääntänyt Axel Törnudd. Helsinki: K. E. Holm's förlag.

Kirjallisuuslähteet

Aho, Tuomo & Pia Mänttari 2007. Tietokirjallisuuden suomennokset 1800-luvulla. Teoksessa: H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Helsinki: SKS, 306–317.

Baker, Mona 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. New York & London: Routledge.

Dahlström, Fabian & Erkki Salmenhaara 1995. *Suomen musiikin historia 1. Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan*. Porvoo: WSOY.

Fennica. "Ekman, Karl". Tekijähaku. Saatavissa: <https://fennica.linneanet.fi/> [viitattu 9.11.2013].

Genette, Gérard 1997 [1987]. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. Translated by Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.

Goss, Glenda D. 1995. *Jean Sibelius and Olin Downes. Music, Friendship, Criticism*. Boston: Northeastern University Press.

—2009. *Sibelius. A Composer's Life and the Awakening of Finland*. Chicago: The University of Chicago Press.

Harding, Sue-Ann 2012. "How do I apply narrative theory?" Socio-narrative theory in translation studies. *Target* 24:2, 286–309.

Hemming, Aarre 1958. *Luettelo Jean Sibeliusta ja hänen teoksiaan käsittelevästä kirjallisuudesta*. Helsinki: Suomen kulttuurirahasto.

Mäkelä, Tomi 2007. *Sibelius, me ja muut*. Helsinki: Teos.

Paloposki Outi & H. K. Riikonen [tulossa]. *Suomennetun tietokirjallisuuden historia*. Helsinki: SKS.

Pym, Anthony 1998. *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.

Rautavaara, Einojuhani 1989. *Omakehuva*. Helsinki: WSOY.

Salmenhaara, Erkki 1996. *Suomen musiikin historia 2. Kansallisromantiikan valtavirta*. Porvoo: WSOY.

Sevänen, Erkki 1994. *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. Helsinki: SKS.

Tarasti, Eero 2001. An essay in post-colonial analysis. Sibelius as an icon of the Finns and others. Teoksessa: Timothy L. Jackson & Veijo Murtomäki (toim.) *Sibelius Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–13.